

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

الکوسی علمیاتی عقد حواله

(بامنگید بر نخش معدن)

به همراه ذکر مبانی فقه شیعی در مورد این قراردادها

و اختلافات مبنایی موجود میان فقه شیعی و مذاهب چهارگانه اهل سنت

نویسنده: دکتر بوعلی بن جلال

مترجمین و همکاران تدوین اثر

دکتر مهدی صادقی

سیدروح الله احمدی حاجی آبادی

مهدی الهی

احمد بهاروندی

فهرست مطالب

۹.....	سخن ناشر.....
۱۱.....	مقدمه مترجمین .....
۱۵.....	پیشگفتار.....
۱۹.....	دیباچه.....
۲۳.....	فصل ۱. مقدمه.....
۲۳.....	۱-۱. اهمیت پخش معدن.....
۲۵.....	۲-۱. قرارداد و اگذاری چگونه قراردادی است؟.....
۲۷.....	۳-۱. بررسی ادبیات، اهداف و ساختار تحقیق.....
۳۳.....	فصل ۲. چارچوب شرعی قرارداد جuale.....
۳۳.....	۱-۲. تعریف قرارداد جuale.....
۳۳.....	۲-۲. حالت های مختلف قرارداد جuale در مکاتب اسلام.....
۳۴.....	۳-۲. مشخصات اصلی قرارداد جuale.....
۳۶.....	۴-۲. عقد جuale در مقایسه با عقود استصناع و اجاره و سایر عقود مشابه.....
۳۹.....	۵-۲. مدل پایه.....
۳۹.....	۱-۵-۲. مقدمات.....

٦ □ الگوی عملیاتی عقد جعاله

٤١.....	٢-٥-٢. صراحی مدل و ویژگی های قرارداد جعاله
٤٦.....	٣-٥-٢. مجموع
٤٨.....	٤-٥-٢. جعال
٥١.....	فصل ٣. بدست آوردن شرایط بهینه و تفسیر اقتصادی مدل تحت حالت وجود اطلاعات متقاضان
٥٩.....	فصل ٤. نتیجه گیری کتاب
٦٣.....	فصل ٥. ضمیمه ١
٧١.....	فصل ٦. ضمیمه ٢
٧٥.....	فصل ٧. ضمیمه مترجمین
٩١.....	فصل ٨. مقایسه شرایط عقد جعاله از منظر فقه امامیه و مذاهب چهارگانه اهل سنت
٩١.....	١-٨. مقایسه تعاریف
٩١.....	١-١-٨. فقهای امامیه
٩٢.....	١-٢-٨. مذهب حنفی
٩٣.....	١-٣-٨. مذهب شافعی
٩٣.....	١-٤-٨. مذهب مالکی
٩٤.....	١-٥-٨. مذهب حنبلی
٩٤.....	٢-٨. مقایسه ماهیت عقد جعاله
٩٤.....	٢-١-٨. مذهب امامیه
٩٦.....	٢-٢-٨. مذهب شافعی
٩٦.....	٢-٣-٨. مذهب مالکی
٩٧.....	٢-٤-٨. مذهب حنبلی
٩٧.....	٣-٨. مقایسه ماهیت صیغه جعاله
٩٧.....	١-٣-٨. مذهب امامیه

۷ فهرست مطالب □

۹۸.....	۲-۳-۸
۹۸.....	۲-۳-۸
۹۸.....	۴-۳-۸
۹۹.....	۴-۸
۹۹.....	۱-۴-۸
۱۰۰	۲-۴-۸
۱۰۰	۳-۴-۸
۱۰۰	۴-۴-۸
۱۰۱	۵-۸
۱۰۱	۱-۵-۸
۱۰۲	۲-۵-۸
۱۰۳	۲-۵-۸
۱۰۴	۴-۵-۸
۱۰۴	۶-۸
۱۰۴	۱-۶-۸
۱۰۵	۲-۶-۸
۱۰۷	فهرست منابع و مأخذ
۱۰۷	منابع فارسی و عربی
۱۰۹	منابع انگلیسی
۱۱۳	فهرست اعلام

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

وَلَقَدْ أَتَيْنَا دَأْوِدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا ۚ وَقَالَا لَحْمَدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا

عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن سوره مبارکه النمل آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

تریتیت اسلامی، مرجعیت علمی

«کاری کنید که دانشگاه امام صادق علیه السلام ... مرجع تحقیقات

مراکز علمی و دانشگاه‌های دنیا بشود» مقام معظم رهبری^۱

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که ازسوی ریاست دانشگاه به کرات موردن توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعمد، باتقوای و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تریتیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تریتیت» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

۱. از بیانات مقام معظم رهبری در ملاقات اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق(ع) مورخ

.۱۳۸۴/۱۰ ۲۹

۱۰- گلگوی عملیاتی عقد جماله

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. ازین منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بینادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام درواقع یک گلگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. گلگویی که بیش از «ربع قرن» تجربه دارد و هم اکنون ثمرات نیکوی این شجره طبیه در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بینانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود در طبیعه دور جدید فعالیتش بتواند به توسعه و تقویت آنها در پرتو عنایات حضرت حق تعالی، اهتمام ورزد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی انداز در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (انشاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه مترجمین

یکی از مهمترین محورهای بحث در سالهای اخیر که نقش اساسی در گسترش ادبیات موضوعی در فضای اقتصاد اسلامی را در پی داشته است عبارت از بحثهای بانکداری اسلامی بوده است که همواره به عنوان یکی از مهمترین تفاوت‌های ممکن در اقتصاد متعارف غربی و اقتصادی که از منظر قوانین و مقررات شرعی مطلوب باشد مطرح بوده است و کوشش‌های فراوانی در راستای ترسیم نقشه راه برای بانکداری اسلامی صورت گرفته است.

در این بین یکی از روشهای پروراندن ادبیات اسلامی در بانکداری اسلامی ورود به بحث عقود و قراردادها بوده است که در این روش صاحب‌نظران اقتصادی و دینی کوشش نموده اند تا به دو صورت این مبحث را مورد بررسی و مدافعه قرار دهند. طریق نخست را می‌توان رویکرد غربالی به عقود موجود در بانکداری متعارف دانست. بدین معنا که تعدادی از عقود

در بانکداری متعارف موجودند که بایستی با سنجه مقررات و دستورات شرعی مورد تجدید نظر قرار گیرند و دسته دیگری نیز وجود دارند که می‌توانند در بانکداری اسلامی نیز بدون تغییر مورد استفاده قرار گیرند. دومین طریق عبارت است از وارد نمودن عقود موجود و تأیید شده فقهی که از دیرباز مورد تأیید فقهاء و علمای فقهی مسلمانان بوده است که البته غنای کافی و گسترده‌ای که در ذیل بحثهای متاجر و عقود فقه اسلامی وجود دارد در سال‌های اخیر به عنوان نقطه قوت و مزیت رقابتی بانکداری اسلامی خودنمایی می‌کند و بر ماست که با پرنگ نمودن این مزیتها در جهت پیشبرد و غنای هرچه بیشتر ادبیات بانکداری اسلامی گام برداریم.

در واقع گسترده‌گی فعالیتهای اقتصادی و نیاز این فعالیتها به تعامل با محیط داخلی و خارجی خود مستلزم منظم سازی این روابط در قالب تعیین قوانین حاکم و استاندارد مخصوص هر فعالیت می‌باشد. در این بین تعریف قراردادهای مناسب در هر بخش مانند بخش‌های صنعتی، کشاورزی، معدنی و... را می‌توان به عنوان یکی از ابتدایی ترین مقررات مورد نیاز برشمرد.

از جمله زمینه‌های فعالیتهای اقتصادی که نیاز جدی در آن به وجود قراردادهای منضبط شرعی احساس می‌شود بخش معادن در کشورهای مسلمان و به برای ویژه کشور عزیzman ایران می‌باشد چرا که وجود منابع عظیم زیر زمینی و معدنی در کشورمان، موقعیتی بارز و تعیین کننده در منطقه را برای ایران در پی داشته است. لذا لزوم پرداختن به قراردادهای مناسب این بخش ما را بر آن داشت تا کوششی در راستای رفع این نیاز انجام دهیم.

تحقیق حاضر نیز در همین راستا بر روی قرارداد جuale و امکان استفاده از آن در بخش معدن متمرکر شده است. از آنجا که در این مورد قبلاً کوششی در خور توجه توسط دیگر نویسنده‌گان مسلمان صورت پذیرفته است که پس از مطالع آن اثر مشخص شد که می‌تواند به عنوان گامی موثر و در خور توجه تلقی شده و ما را بر آن داشت تا ضمن ترجمه آن اثر به مطالعه تطبیقی الزامات فقهی شیعه و مذاهب چهارگانه اهل سنت در این باره پردازیم تا با مشخص شدن تفاوت‌های فقهی موجود، دست اندر کاران امر بتوانند به راحتی از این الگو در قراردادهای معدنی داخل کشور استفاده نمایند.

لذا به منظور دسته بنده بهتر بحث در خلال سطور آتی بعد از پرداختن به مطالب عنوان شده توسط نویسنده‌ی عرب زبان، آفای بن جلال بو عالم در ضمن مقاله‌ای تحت عنوان «عقد جuale و عملیاتی کردن آن در بخش معدن» که در سال ۲۰۰۴ میلادی به چاپ رسیده است، به الزامات این عقد در فقه شیعی خواهیم پرداخت تا مشخص شود که در صورت پیاده نمودن این قرارداد در داخل کشور کدام یک از الزامات شرعی باید مورد توجه کافی قرار گیرد. و در نهایت مقایسه‌ی آنها با الزامات مورد نظر مذاهب چهارگانه اهل سنت خواهیم پرداخت.

پیشگفتار

مؤسسه آموزشی و تحقیقات اسلامی (IRTI) بانک توسعه اسلامی (IDB) در سال ۱۴۰۱ هجری (۱۹۸۱ م) تأسیس شده است. این مؤسسه متعدد شده است تحقیقاتی را در زمینه فعالیت‌های مالی، بانکداری و اقتصادی کشورهای اسلامی به منظور مطابقت دادن این فعالیت‌ها با شریعت اسلام انجام دهد. تحقیق آقای بوعلی بن جلال در تکمیل دومین تحقیق از سلسله مقالات بانک توسعه اسلامی در راستای توافق نامه‌ای است که توسط ۵۴ کشور اسلامی به تصویب رسیده است. IRTI به منظور ایفا کردن مسئولیت‌هایش توجه ویژه‌ای به تحقیقات پایه‌ای و کاربردی در عرصه‌های اقتصاد اسلامی، بانکداری و شرکت‌های اقتصادی و مالی در بین کشورهای عضو OIC، مبذول داشته است.

محققین IRTI، فعالیت‌های تحقیقاتی متعددی در مسایل مهمی همچون اقتصاد اسلامی، بانکداری اسلامی، شرکت‌های اقتصادی و مالی و توسعه انجام می‌دهند.

۱۶ ۲) الگوی عملیاتی عقد جuale

این مؤسسه همچنین، محققان خارج از مرکز را به منظور فعالیت‌های تحقیقاتی تشویق می‌کند. علاوه بر این از اقتصاددانان برجسته و فقهاء دعوت می‌کند تا در این مرکز، مسایل و موضوعات مختلف مورد علاقه خود را به بحث بگذارند. همچنین مؤسسه IRTI سeminarهای تحقیقاتی، کارگاه‌های آموزشی و دوره‌های تحصیلی برگزار می‌نماید و هر سال به طور متناسب یک جایزه بین المللی به موضوعات اقتصاد اسلامی و بانکداری اسلامی اعطا می‌کند.

تحقیق حاضر تحت عنوان «قرارداد جuale و عملیاتی کردن آن برای بخش معدن» به عنوان یکی از برنامه‌های سالیانه IRTI انجام شده است. این مطالعه مرحله آغازین یک توسعه است. توسعه‌ای که در آینده، چارچوب جامعی به سمت تنظیم و فرموله کردن تئوری قرارداد اسلامی همراه با کاربردهای آن در بخش‌های مختلف اقتصادی را شکل می‌دهد. برای شروع، توجه خود را بر روی عقد جuale، به عنوان یک راه حل جایگزین برای قرارداد واگذاری موجود، متوجه می‌کنیم. در واقع این مطالعه چگونگی بهره‌برداری و استفاده از عقد جuale در بخش معدن را مورد بحث قرار می‌دهد.

تحقیق حاضر ویژگی‌های اصلی قرارداد جuale را مشخص کرده و به طور صریح یکی از ویژگی‌های اصلی آن که می‌گوید «حق الزحمه توافق شده بین جاعل و مجعل می‌تواند بخشی از سرمایه مفقود شده و یا بخشی از یک محصول باشد» را شرح می‌دهد. این تحقیق همچنین، ویژگی‌های کامل عقد جuale در هر دو بعد زمان یعنی پیوستگی و ناپیوسته بودن را ارائه می‌دهد سپس با استفاده از روابط دو جانبه بین جاعل و مجعل، نشان

می‌دهد که چطور عامل کارایی هزینه مجعلو و نرخ استخراج ماده معدنی در حالت کلی بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند.

به علاوه این مطالعه حالت وجود اطلاعات متقارن را به تفصیل بررسی می‌کند. همچنین شرایط بهینه و مسیر نرخ استخراج ماده معدنی را بدست می‌آورد و نشان می‌دهد که نرخ استخراج ماده معدنی به چندین عامل مانند؛ کارایی هزینه مجعلو، نرخ رجحان زمانی برنامه ریز اجتماعی، قیمت بازاری ماده معدنی و شرایط جغرافیایی زمین بستگی دارد. در پایان، این مطالعه نشان می‌دهد که چگونه می‌توان با لحاظ مواردی از جمله در نظر گرفتن هزینه اکتشاف و فرض وجود اطلاعات نامتقارن و یا کنار گذاشتن فرض خاصیت برونزایی قیمت ماده معدنی، مدل را توسعه داد. امید است انتشار این رساله موجبات انجام تلاش‌های بیشتری را در این زمینه فراهم آورده به طوریکه توسعه‌های آتی در این زمینه موجب بررسی‌های کاربردی بیشتری شود.

بشير علی خلعت
مدیر عامل IRTI

دیاچه

این مطالعه مرحله آغازین یک توسعه است. توسعه‌ای که در آینده چار چوب جامعی به سمت تنظیم و فرموله کردن تئوری قرارداد اسلامی همراه با کاربردهای آن در بخش‌های مختلف اقتصادی را تشکیل می‌دهد. برای شروع، توجه خود را بر روی عقد جuale، به عنوان یک راه حل جایگزین برای قرارداد واگذاری موجود متمرکز می‌کنیم.

این مطالعه همچنین چگونگی بهره‌برداری و استفاده از قرارداد جuale در بخش معدن را مورد بحث قرار می‌دهد.

ابتدائاً، مطالعه مورد نظر، یک دید کلی و جامع از چارچوب شریعت که ناظر بر قرارداد جuale است را ارائه میدهد. این مطالعه ویژگی‌های اصلی قرارداد جuale را مشخص کرده و صریحاً یکی از ویژگی‌های اصلی آن که می‌گوید: «حق الزحمه توافق شده بین جاعل و مجعل می‌تواند بخشی از سرمایه مفقود شده و یا بخشی از یک محصول باشد» را تشریح می‌کند. این ویژگی به عنوان یکی از فروض کلیدی این تحقیق است. بعلاوه مقایسه‌ای

۲۰. ۷) الگوی عملیاتی عقد جuale

بین ویژگی‌های اصلی قرارداد جuale و شیوه‌های دیگر تأمین مالی اسلامی نیز ارائه شده است.

سپس، این تحقیق ویژگی‌های کامل قرارداد جuale در هر دو بعد زمانی، یعنی پیوستگی و ناپیوسته بودن را می‌آورد. این تحقیق با استفاده از روابط دو جانبه جاعل و مجعل، نشان می‌دهد که چطور عامل کارایی هزینه مجعل و نرخ استخراج ماده معدنی، در حالت کلی بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. بعلاوه این مطالعه نشان می‌دهد که چطور مسیر نرخ استخراج ماده معدنی ممکن است در طول دوره مورد توافق، براساس اطلاعات آورده شده در گزارش معجول تعیین شود.

آنگاه، تحقیق به تفصیل، اطلاعات متقاضی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. همچنین شرایط بهینه و مسیر نرخ استخراج ماده معدنی را بدست می‌آورد. و نشان می‌دهد که نرخ استخراج ماده معدنی به چندین عامل مانند: عامل کارایی هزینه مجعل، نرخ رجحان زمانی برنامه ریز اجتماعی، قیمت بازاری ماده معدنی و شرایط جغرافیایی زمین بستگی دارد. تحقیق نشان می‌دهد که نرخ استخراج ماده معدنی به طور معکوس با رجحان جاعل رابطه دارد و لی با قیمت بازاری ماده معدنی رابطه مستقیم دارد. بعلاوه در این تحقیق بعد از استخراج عامل کارایی هزینه مجعل، نشان داده می‌شود که این عامل با قیمت ماده معدنی رابطه مستقیم و با اختلاف موجود بین ذخیره اولیه و ذخیره باقی مانده همانند نرخ رجحان زمانی جاعل رابطه معکوس دارد.

سرانجام، این مطالعه یک مقدار بحرانی برای عامل کارایی هزینه مجعل، را در زمانی که ادامه عملیات استخراج از معدن صرفه اقتصادی ندارد، بدست می‌آورد. در پایان، این مطالعه نشان می‌دهد که چگونه می‌توان

دیباچه ۲۱

با لحاظ مواردی از جمله در نظر گرفتن هزینه اکتشاف و فرض وجود اطلاعات نامتقارن و یا کنار گذاشتن فرض خاصیت برونزایی قیمت ماده معدنی، مدل را توسعه دهیم.

مقدمه

۱-۱. اهمیت بخش معدن

صنعت معدن به عنوان یکی از صنایع حیاتی، که یک کشور برای توسعه اقتصادیش به آن نیاز دارد در نظر گرفته می‌شود. صنعت معدن بخشی است که با تولید مواد معدنی و مصالح، نیازهای توسعه‌ای یک کشور را فراهم می‌کند. در سطح ملی، این صنعت اثر مالی و کلان اقتصادی مهمی خواهد داشت. این صنعت در کمک کردن به بهبود منابع بودجه‌ای لازم برای اقتصاد، نقش حیاتی ایفا می‌کند. بنابراین، با توجه به اهمیت این بخش لازم است مدیریت آن به منظور ایجاد درآمد کافی، مدیریتی بهینه باشد. این درآمد نه تنها به عنوان موتور افزایش رشد اقتصادی می‌تواند مورد توجه باشد بلکه عاملی است برای تأمین مالی بخش اجتماعی. به علاوه این بخش در صورت وجود مدیریت بهینه می‌تواند نقش مثبتی در برنامه‌های کاهش فقر داشته باشد. فعالیت‌های معدنی به طور اساسی، سرمایه‌گذاری در توسعه اقتصاد محلی است که خود شامل خدمات آموزشی، اجتماعی و کالاهای عمومی مانند حمل و نقل، انرژی و فعالیت‌های زیر بنایی می‌شود.

۲۴ ۷) الگوی عملیاتی عقد جماله

بخش خصوصی نیز منافع زیادی از استخراج ماده معدنی دارد.

تخمین‌های بانک جهانی نشان می‌دهد که سهم تقریبی بخش معدن بین ۰.۵٪ تا ۱.۰٪ درآمد مالی، ۱۵٪ تا ۲۵٪ درآمدهای صادراتی و ۳ تا ۵ درصد GDP می‌باشد. فعلاً این بخش بین ۱۰ تا ۱۵ درصد نیروی کار مشغول در بخش‌های صنعتی را تشکیل می‌دهند.^۱

کشورهای اسلامی از آنجایی که منابع وسیع معدنی در اختیار دارند، از لحاظ منابع معدنی از موقعیت خوبی برخوردار می‌باشند. این در حالیست که به نظر می‌رسد مردم این کشورها منفعتی از این ثروت بدست نمی‌آورند. در حالی که این کشورها ممکن است با مشکلاتی از قبیل نبود منابع کافی مالی و تخصصی در امر استخراج درست این منابع روبرو باشند. بنابراین آنها هیچ راه حلی جز مراجعة به بنگاه‌های خارجی برای اکتشاف و استخراج منابع معدنی‌شان نمی‌یابند.

---

۱. اثر مالیاتی معدن (کمک به توسعه اجتماعی و اقتصادی) در چندین کشور مشاهده می‌شود. عایدات مالیاتی یک بنگاه معدنی واحد، می‌تواند در حدود ۳۰ تا ۵۰ درصد درآمد مالیاتی یک کشور مانند بوتسوانا و گینه باشد. یک بخش معدنی با مقیاس کوچک توانسته است اشتغالی در حدود ۱۳ میلیون نیروی کار در کشورهایی همچون بورکینافاسو، کنگو، غنا، هند، اندونزی، برزیل، بولیوی و تایلند ایجاد کند. از طرف دیگر یک بخش معدنی با مقیاس وسیع می‌تواند در حدود ۲ تا ۳ میلیون شغل به طور مستقیم ایجاد کند. برای هر شغلی که در بخش معدن و به طور مستقیم ایجاد می‌شود، بین ۲ تا ۲۵ شغل بوسیله عرضه کنندگان، فروشنده‌گان و پیمانکاران در ارتباط با بخش معدن و معدنکاران ایجاد می‌شود. این مشاغل معمولاً از طریق فعالیت کارگاه‌های خرد و کوچک ایجاد می‌شوند.

گزارش بانک جهانی سال ۲۰۰۰ میلادی از فرصت‌های سرمایه‌گذاری و تجارت در بخش معدن آفریقا (سیمپوسیوم ۲۰۰۰/۱۲) WWW.Worldband.Org/mining

با توجه به اهمیت بخش معدن و نقش حیاتی آن در رونق و توسعه اقتصادی، کشورهای مسلمان به دنبال قراردادهای بهینه و اگذاری معدن خواهند بود تا رفاه ساکنان این کشورها را هر چه بیشتر کنند.

۲-۱. قرارداد و اگذاری چگونه قراردادی است؟

در ادبیات مربوط به قراردادها و عقود، انواع متعددی از قراردادهای و اگذاری یافت می‌شود. یکی از این قراردادها که عموماً مورد استفاده قرار می‌گیرد، قرارداد ساخت، بهره‌برداری و انتقال است که به B.O.T معروف است.^۱ در یک قرارداد و اگذاری B.O.T، دولت حقوقی برای یک بانی قرارمی‌دهد و او را مأمور به ساخت یک زیر ساختار عمومی با استفاده از توانایی مالی خودش می‌کند. در مقابل، بانی نیز این حق را خواهد داشت که طی مدت توافقی بین ۱۰ تا ۳۰ سال، مزایای خود را از محل زیر ساختار عمومی ساخته شده، کسب نماید. این مزایا ممکن است به اندازه و نوع آن زیر ساختار بستگی داشته باشد. بعد از اینکه بانی سود موردنظر خود را در پایان زمان مورد توافق به دست آورده، زیر ساختار مربوطه به دولت و اگذار می‌شود. به طور کلی، بانی یک شرط ضمن عقد به این قرارداد انحصاری اضافه می‌کند به طوری که دولت را یا از انتقال جواز به شخص ثالث منع می‌کند و یا اینکه دولت را از اقدام به یک رفتار غیر مطلوب یک جانبه باز

۱. فرم‌های دیگر قرارداد و اگذاری شامل BOOT (ساخت، مالکیت، بهره‌برداری، و اگذاری)، BOO (ساخت، مالکیت، بهره‌برداری) و ROM (تعییر، بهره‌برداری، نگهداری) است.
Bureau, Volume 30, No 17, October 15th 1999. WWW.barreau.qc.ca/journal/vol31/No17/imprevisible.Html.

می دارد^۱. در بخش معدن، از سوی دولت یک امتیاز اکتشاف برای یک دوره ۴ یا ۵ ساله به بانی داده می شود که البته مدت این دوره به نوع معدن، نوع زیر ساختار موجود، منطقه جغرافیایی و دیگر عوامل بستگی دارد. معمولاً قرارداد اکتشاف تا چندین بار (مثلًا ۳ بار) قابل تجدید است.^۲

چنانچه دوره اکتشاف موقتیت آمیز باشد، دولت عملیات استخراج را به یک بنگاه تخصصی واگذار خواهد کرد. اکتشاف کننده معدن (کسی که امتیاز اکتشاف را در اختیار دارد) ممکن است با یک بنگاه متخصص در امر استخراج وارد قرارداد شود تا بتواند عملیات استخراج را انجام بدهد.^۳

۱. معمولاً شرط دیگری به این قراردادها اضافه می شود بطوریکه بین شرایط طبیعی و سیاسی تعایز می دهد و این به جهت آن است که دولت از منطقه جغرافیایی پروژه سوء استفاده نکند. همچنین دوطرف قرارداد واگذاری، شرایص را تعیین می کند که به آن شرایط قابل توافق می گویند. این شرایط مربوط به شاخصهای پولی می شوند مانند اصلاح قیمت‌ها با توجه به نوسانات قیمتی در بازار و تعديل مقداری به این معنی که مقادیر باید براساس نیروهای بازار، تعديل شوند. فروشنده باید پذیرد که قیمت مقادیر توافق شده در قرارداد را کاهش دهد همانصور که وی برای رقبایش این کار را انجام می دهد. دولت باید خود را به اعطای مزایای مشابهی به صاحبان امتیاز، معهدهد کند.

۲. طی دوره اکتشاف، صاحب امتیاز از مالیات بر فروش، حقوق مربوط به تجهیزات واردانی و ملزمات مربوط به فعالیت‌های اکتشاف مانند سوتخت مورد نیاز جهت بهره برداری از تجهیزات ثابت، معاف است.

۳. به طور کلی امتیاز معدن برای یک دوره ی ثابت (به طور متوسط در بسیاری از موارد ۵ ساله است) داده می شود و البته تا زمانی که واگذاری معدن برای یک دوره طولانی تر به قوت خود باقی است می تواند تا ۲۵ سال، این امتیاز داده شود و حتی برای بیشتر از این زمان نیز قابل تجدید می باشد. ضریب دوره ساخت و مأموریت، بنگاه تخصصی از یک روزیم مالیاتی ویژه که با هدف بهبود و توسعه بخش معدن در آن کشور وضع شده است، استفاده می کند. همچنین مرسوم است به بنگاهی که به صورت مستقل در حال استخراج معدن است، اجازه داده شود تا سود خود را از کشور خارج کند.

استخراج منابع تجدید ناپذیر مانند معادن، غالباً به شکل رابطه دو جانبه بین مالک معدن و بنگاه متخصص در استخراج معدن سازماندهی می‌شود. آنچه امروزه غالباً از آن استفاده می‌شود به این شکل است که دولت مأموریت استخراج معدن را به یک بنگاه تخصصی واگذار می‌کند در مقابل بنگاه پرداخت‌های ادواری به دولت خواهد داشت که به آن حق الامتیاز می‌گویند.

۱-۳. بررسی ادبیات، اهداف و ساختار تحقیق

طی سال‌های گذشته، تحلیل اقتصادی واگذاری معدن بر روابط دو جانبه بین مالک معدن و عامل یا بنگاه متخصص در حوزه استخراج معدن، متمرکر شده بود. در این روش برای رسیدن به یک قرارداد بهینه واگذاری، داشتن اطلاعات مخصوص هزینه استخراج لازم است که تنها بنگاه تخصصی است که این هزینه‌ها را به خوبی می‌شناسد.

این اطلاعات نامتقارن سبب بوجود آمدن شرایط انتخاب معکوس می‌شود، بنابراین در تعیین حق الامتیاز باید محدودیت‌های اطلاعاتی در نظر گرفته شوند. چگونگی اعمال این محدودیت‌ها توسط کارپ و لیورنویس (۱۹۹۲)، گات (۱۹۹۱) و پودو (۲۰۰۱) مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

تحلیل اقتصادی واگذاری معدن، مسئله اساسی یک بنگاه در باب اطلاعات نامتقارن و انتخاب معکوس را شکل می‌دهد که البته تاکنون در سطح وسیعی تحت شرایط مختلف اطلاعات نامتقارن، مطالعه و حتی اجرایی نیز شده است. مباحث جزئی‌تر این موضوع در بررسی‌های بارون و میرسون (۱۹۸۲)، گاستنی و لافونت (۱۹۸۴)، لافونت و تیرول (۱۹۸۶)

یافت می‌شود. مسئله اطلاعات نامتقارن از اندازه ذخیره معدن و هزینه واقعی استخراج آن ناشی می‌شود که این اطلاعات تنها برای یک بنگاه متخصص شناخته شده است. در حالیکه مالک معدن تنها آن چیزی را که بنگاه به او گزارش می‌دهد، می‌شناسد.^۱

قراردادهای اسلامی به طور وسیعی توسط تعداد زیادی از صاحبنظران مسلمان مورد مطالعه قرار گرفته است.^۲ با این حال مطالعاتی که بر روی قرارداد جعاله انجام شده است تعداد کمی را به خود اختصاص داده است. در میان بررسیهای انجام شده می‌توانیم به دونیا (۱۹۹۴)، فهیم خان (۱۹۹۵) و السویلیم (۲۰۰۰) اشاره کنیم. دونیا قرارداد جعاله را از نقطه نظر فقهی، بررسی کرده است. او دیدگاه‌های مختلف فقهاء به ویژه دیدگاه‌های مربوط به مذاهب چهارگانه اسلامی را تحلیل کرده است. وی نتیجه گرفته است که اکثر فقهاء این چهار مکتب، قرارداد جعاله را مشروع دانسته‌اند. او

۱. عثمانسر (۱۹۹۸)، سلانی (۱۹۹۴)، بارون (۱۹۸۱)، بسانکو و ساینگتون (۱۹۸۷) یک طرح حق الامتیاز و یک نرخ استخراج معدن طراحی کردند تا به عامل (بنگاه تخصصی در امر استخراج) پیشنهاد کنند. این موجب می‌شود تا عامل، اطلاعات محرومانه مربوط به هزینه استخراج را آشکار کند.

۲. تعدادی از این صاحبظران عبارتند از :

abdulHalim,UmarM.(1995),Chapra,M.Umar(1985),Al-Amin,Hassan(1994),Khan,Fahim(1991),Khaled,Rachid(1979),Abu Sulaiman Abdul Al Wahhab(1992),Abdul Halim,Umar(1995)
این افراد مطالعاتی بر روی عقود اسلامی داشته‌اند. افراد زیر نیز کاربرد عقود اسلامی در بانکداری، کشاورزی، تجارت و معاملات بین المللی را مورد بررسی قرار داده‌اند:
Al-NimriBinSaleh(1410h),Bendjilali,B(1994),Gulaid,MAhmoud Ahmed,Ausaf(1993),Ausaf & Khan,Tariqullah(1997),Al-Nimri,Khalaf Ben Saleh (1410 h),El-Hennaoui,Mohamed (1993),Hamod,Sami(1987)...

همچنین شالوده اصلی حاکم بر قرارداد جuale را مورد بررسی قرار داده است و سرانجام مصداق‌های کاربردی عقد جuale را بیان نموده است.

خان (Khan) در مطالعه‌اش تحت عنوان «آتی های اسلامی و بازارهایشان» امکان استفاده از قرارداد جuale به منظور توسعه بازارهای آتی را مورد بررسی قرار داده است. در این بررسی، ویژگیهای اصلی قرارداد جuale شرح داده شده و با قراردادهای استصناع و اجاره مقایسه شده است. نویسنده همچنین یکسری از مسایل مهم کاربردی را بدون اینکه وارد جزئیات آنها شود مورد اشاره قرار داده است. وی، نتیجه می‌گیرد که بازارهای آتی بر پایه جuale به بررسی دقیقتر و مطالعه بیشتر نیازمند است. السویلم در مطالعه‌اش با عنوان «اندازه گیری غرر در ارز» قرارداد جuale را به صورت تخصصی مطرح نکرده است. نویسنده سعی کرده تا عنوان کند، بر خلاف معاملات غرری که امکان مشارکت در آنها وجود ندارد، قرارداد جuale مانند یک بازی با مجموع صفر این امکان را فراهم می‌آورد تا هر دو طرف جاول و مجعل به نوعی با یکدیگر مشارکت کنند.

مطالعه اول به بررسی جنبه فقهی جuale و بعضی مثال‌های آن پرداخته است. در حالی که مطالعات دوم و سوم به تحلیل وسیع و عمیق این قرارداد نپرداخته‌اند. از آنجا که در این دو مطالعه، عقد جuale موضوع اصلی تحقیق نبوده است هر یک از آنها تنها یک بخش از کل تحقیقاتشان را به این قرارداد اختصاص داده‌اند.

علاوه بر این، در این مطالعات به تحلیل اقتصادی قرارداد جuale و کاربردهای آن در بخش‌های مختلف بویشه بخش معدن، توجه زیادی نشده

۳۰ ۲) الگوی عملیاتی عقد جuale

است. بنابراین لازم است تلاش بیشتری در امر تحلیل قراردادها به طور کلی و قرارداد جuale به طور خاص انجام شود.

هدف نهایی این تحقیق توسعه یک چارچوب جامع قرارداد جuale در راستای تنظیم و فرموله کردن یک تئوری قرارداد اسلامی همراه با کاربردهای آن در بخش‌های مختلف اقتصادی است.

این ایده در مرحله آغازین با قرارداد جuale شروع شده است. سعی خواهیم کرد تا ویژگی‌ها، مشخصات و فروض اصلی حاکم بر این قرارداد را مطرح کنیم. با استفاده از ویژگیها و روح حاکم بر هر قرارداد در پی یافتن یک ویژگی غالب از مجموعه فروض هستیم. این ویژگی غالب، هسته اصلی برای تمام قراردادهای اسلامی خواهد بود. بر اساس آن ویژگی و یک مجموعه حداقلی از فروض است که یک تئوری قرارداد اسلامی می‌تواند توسعه یابد. تمامی قراردادهای شناخته شده اسلامی نیز این ویژگی‌های اساسی و مجموعه حداقلی فروض را خواهند داشت. هر قرارداد علاوه بر اینکه ویژگی معمول و مجموعه حداقلی فروض را دارد، یکسری فروض دیگر را که مختص به خود آن قرارداد است، دارا خواهد بود. بر پایه این ایده، هر زمان که شرایط اقتصادی جدیدی بوجود آید که نیاز به یک قرارداد جدید را ایجاب می‌کند، آنگاه با دانستن فروض حداقلی قراردادها همراه با یکسری فروض دیگر که مناسب با آن شرایط اقتصادی است، می‌توان قرارداد جدیدی طراحی نمود. بنظر می‌رسد که این امر به عنوان جزئی از مهندسی مالی باشد. یعنی آن بخشی که امروزه جایگاه مهمی از تحقیقات برای توسعه ابزارهای مالی جدید را به خود اختصاص داده است.

این مطالعه، آغازی برای رسیدن به این هدف است به طوریکه بر قرارداد جuale به عنوان جایگزین دیگر قرارداد واگذاری تمرکز نموده است. در این بررسی تنها حالت استخراج به صورت تفصیلی و تحت شرایط اطلاعات نامتقارن، مورد بحث قرار گرفته است. در بخش نتیجه یکسری نکات آورده شده است تا بتوان این تحقیق را در موارد فرض وجود اطلاعات نامتقارن و عملیات اکتشاف-استخراج توسعه داد.

چارچوب کلی این تحقیق به این صورت است: بخش دوم، دید جامعی از چارچوب شرعی قرارداد جuale را ارائه می‌کند. در این بخش، تعریف، حالات و خلاصه‌ای از ویژگی‌های اصلی قرارداد جuale که برای فرموله کردن مدل پایه لازم هستند آورده شده‌اند. در بخش سوم، مدل پایه‌ای را طراحی کردیم و ویژگی‌های آن و فروضش را نیز شرح داده‌ایم. این مدل طوری طراحی شده است که بتواند هر دو حالت استخراج و اکتشاف-استخراج را تحلیل کند. بخش چهارم شرایط بهینه تحت حالت اطلاعات نامتقارن را بدست می‌آورد و تفسیری اقتصادی از نتایج را ارائه می‌دهد. بخش پنجم این مطالعه نتیجه‌گیری است و با آوردن شواهدی نشان می‌دهد که چگونه این تحقیق می‌تواند حالات‌های اکتشاف-استخراج، اطلاعات نامتقارن و امکان کنار گذاشتن فرض برونزابودن قیمت ماده معدنی را در بر گیرد.

۳

چارچوب شرعی قرارداد جuale

۱-۲. تعریف قرارداد جuale

جuale قراردادی است که از ۳ جزء تشکیل شده است. جاعل (مدیر)، مجمعول (فرد، بنگاه یا شرکت) و جعل (حق الزحمه یا پاداش) به گونه‌ای که جاعل، مجمعول را برای انجام کاری مشخص در عوض جعل مشخص (پاداشی به صورت پول و یا هر چیز دیگر که در قرارداد آمده باشد) تحت شرایط زیر بکار می‌گیرد:

۱. اگر مجمعول کار مورد توافق را به طور کامل انجام دهد، جاعل نیز جعل توافق شده را (پاداش یا حق الزحمه) به او می‌دهد.
۲. اگر مجمعول کار مورد توافق را به طور کامل انجام ندهد، مستحق چیزی از جعل نخواهد بود.

۲-۲. حالت‌های مختلف قرارداد جuale در مکاتب اسلام

اندیشمندان مکاتب اسلامی در این باره که آیا قرارداد جuale در شریعت اسلام مجاز است یا نه به دو گروه تقسیم شده‌اند. طبق نظر اکثر اندیشمندان

مالکی، شافعی، حنبلی و شیعی قرارداد جعاله، قراردادی مجاز است که می‌توان در معاملات از آن استفاده کرد.^۱ از سوی دیگر اکثر صاحب‌نظران حنفی و دهربی دیدگاهی بر خلاف دیگران دارند به طوریکه معتقدند قرارداد جعاله با شریعت اسلام سازگار نیست. محققان حنفی معتقدند از آنجا که در قرارداد جعاله از یک طرف قمار و ریسک (مخاطره) وجود دارد و از طرف دیگر با شخص ناشناس معامله انجام می‌شود لذا غیر مجاز است. صاحب‌نظران حنفی قرارداد جعاله را در صورتی که عامل (مجموع) تعیین نشده باشد، پوچ (باطل) و بی معنی می‌دانند. صاحب‌نظران دهربی نیز جعاله را به صورت یک قرارداد در نظر نمی‌گیرند بلکه آن را یک عهد و قولی می‌دانند که ترجیحاً باید به آن وفا کرد.^۲

۳-۲. مشخصات اصلی قرارداد جعاله

ویژگیهای اصلی قرارداد جعاله به صورت خلاصه به شرح زیر است:

۱. عامل ممکن است به تنها ی و یا در چارچوب قرارداد به صورت شرکتی با دیگران کار را به اتمام برساند. همچنین او می‌تواند شخص دیگری را مأمور انجام کار کند. مدیر نیز حق الزحمه را به عامل پرداخت می‌کند عامل نیز متقابلاً طبق توافقش با دیگر شرکا و کسی را که مأمور انجام

۱. برای مطالعه‌ی بیشتر رجوع کنید به :

IBN Rushd "Al Mukaddimah" Vol.2 Dar Saddar Beyrouth , Al-Ramli "Nihayatul Mujtahid" Vol 5 p 465 ,Mohammed Jaouad Mughnia "Tikh Al Imam Jaafar Al sidiq" Vol 4 p293 Dar Al Ilm Lilmalayin

۲. برای مطالعه‌ی بیشتر رجوع کنید به :

Ibn Ilazm "Al Mouhalla" Vol8 pp 193 – 204 ,Khaled Rachid (1979)" Al Jouala Wa Ahqamuha" Baghdad University,Chaouki Dunia (1994) "Juaala And Istisna: Economic And Judicial Analysis

کارکرده، حق الزحمه آنها را پرداخت می‌کند. عامل می‌تواند یک قرارداد جuale دیگر با عامل جدید در مقابل جعل مشخص امضا کند (یک قرارداد جuale موازی با قرارداد اولی). در این حالت به طور طبیعی جعل عامل دوم کمتر از جعل عامل اول خواهد بود. در واقع اگر اینطور نباشد، عامل دوم قرارداد جuale ثانوی را امضا نخواهد کرد. بنابراین عامل اول از بستن قرارداد ثانوی، یک حاشیه سود بدست خواهد آورد. در این حالت، عامل اول نقش مدیر(جاعل) را ایفا می‌کند و عامل دوم نیز نقش مجعل را خواهد داشت.

۲. بعضی موقع در قرارداد جuale، عامل می‌تواند مشخص شده باشد و بعضی موقع دیگر نامشخص باشد. در حالتی که عامل نامشخص باشد جاعل (مدیر) پاداش را به کسی می‌دهد که کارش را انجام داده باشد. به هر حال ممکن است از این مورد در زمان معاصر استفاده نشود اما فقهاء امکان وقوع چنین حالتی را در نظر گرفته‌اند.

۳. جاعل (مدیر) می‌تواند با بیش از یک مجعل (عامل) برای انجام کارش قرارداد امضا کند. تحت این شرایط حق الزحمه، طبق توافق بین عاملین تقسیم می‌شود.

۴. در قرارداد جuale، ماهیت و مقدار پاداش باید طوری مشخص شده باشد که هیچ ابهامی در این زمینه وجود نداشته باشد. همچنین لازم است که ماهیت کار نیز به طور کامل مشخص و معین شده باشد.

۵. حق الزحمه، در عمل ممکن است طبق توافق در صدی از سرمایه مفقود شده و یا بخشی از محصول در نظر گرفته شود.^۱ در صورت عدم

---

۱. برای مطالعه بیشتر در این زمینه رجوع کنید به :
Sahnoun "Al Mudawana" Vol 5 p452 Dar Sadar, Beyrouth, Lebanon